

Når samer møter andre nordmenn

Laila Stiens novelle «Reisen mot øya»

AASTA MARIE BJORVAND BJØRKØY

SAMMENDRAG Denne artikkelen handler om Laila Stiens novelle «Reisen mot øya» fra samlingen *Nyveien* (1979), der en gruppe med mennesker og deres reinsdyr kjemper for å komme frem til sommerbeitet før simlene skal kalve. I løpet av seks knappe sider fremstiller Stien oppbyggingen mot et dramatisk klimaks som endevender på situasjonen. Med utgangspunkt i novelletrekk og sjangerbrudd analyserer jeg Stiens fremstilling av samenes reise. Denne novella er særlig viktig fordi fremstillingen av samers møte med det norske storsamfunnet kan leses allegorisk. Slik fungerer novella som en motfortelling som kan destabilisere tilvante tro på at staten Norge ikke lenger diskriminerer sitt urfolk.

NØKKELOD minoriteter | samer | allegori | rasisme/diskriminering | assimilering | motfortelling

Urfolket samer er svakt representert i norsk samtidslitteratur. Slik gjenspeiler skjønnlitteraturen hvor lite synlig samene er i mange deler av dagens norske samfunn. I 2017 ser vi imidlertid en tendens til økt oppmerksomhet om samene i media, noe vi trolig kan se i sammenheng med hundreårsmarkeringen for Samefolkets stormøte i 1917. Gjennom vinteren og våren 2017 har særlig NRK TV bidratt til å synliggjøre samenes hverdag og kultur med underholdningsprogrammer som *Mutte mu* ('husk meg') og dokumentaren *Reinflytting minutt for minutt*. I avisene har vi kunnet lese om så vel reinsdyr med skrapesyke som må slaktes, som historisk stoff om fornorskingens konsekvenser. Også i nyere forskning løftes samene frem i ulike prosjekter om minoriteter. Ett eksempel er forskningsprosjektet *Data-Mining the Digital Bookshelf*, som blant annet utforsker fremstillingen av ulike minoriteter i norsk litteratur. Et annet er antologien *Folk uten land? Å gi stemme og status til urfolk og nasjonale minoriteter for å utforske og finne mulige svar* (2016). 2017 ble dessuten året da Stortinget vedtok å granske Norges urett

mot samer og kvener, deriblant assimileringspolitikken. Man vil kartlegge hvordan samer og kvener opplevde fornorskingen, samt hvordan den fortsatt virker på dagens samiske og kvenske befolkning i Norge.

Vedtaket kommer sent, kan man innvende. Og er det bare fasadetiltak, presset frem av jubileet? I mange sammenhenger representerer samer fortsatt noe spesielt, fremmed eller avvikende, de løftes frem som noe annet enn det såkalt norske. Slik blir de like fullt og fortsatt tildelt posisjonen *de andre*. Men hvordan kan man inkludere minoriteten samer som en fullverdig del av samfunnet uten at de med det skal assimileres og gi opp eller redusere tilhørigheten til det samiske? Som filosof Lars Fr. H. Svendsen påpeker, er en avgrensning mellom *oss* og *dem* vesentlig for dannelsen av identitet. Det store problemet med begrepspar som *oss* og *dem* «er at disse begrepsparene gjerne oppfattes som asymmetriske, slik at de danner grunnlag for forskjellsbehandling» (Svendsen 2013, s. 123). Og forskjellsbehandling kan få konsekvenser for mer enn identitetsdannelsen.

I eldre norsk litteratur blir samene primært fremstilt gjennom et eksternt blikk, via en forteller som står utenfor og betrakter. Fremstillingen er gjerne negativt ladet eller preget av en nedlatende tone. Vi finner eksempler i Petter Dass' *Nordlands Trompet*, i Maurits Hansens fortelling «Laminlamme» (1837), hos Magdalene Thoresen (1884), i Jonas Lies fortelling «Finneblod» (1872), i Olav Duuns romanserie om Juvikfolket (1918–1923) og ikke minst i Knut Hamsuns roman *Markens Grøde* (1917), der samene knapt regnes som mennesker. Dette blir presisert allerede i romanens åpning: «Den lange, lange Sti over myrene og ind i Skogen hvem har trukket op den? Manden, Mennesket, den første som var her. Det var ingen Sti før ham» (Hamsun 1917, b. 1, [5]). *Markens Grøde* forteller historien om Isak som vandrer inn i ødemarken på leting etter et sted der han kan slå seg til ro og bygge et hjem. Siden følger et og annet dyr, og deretter en same, og de skal vise seg å ha status i den rekkefølgen i *Markens Grøde*. Samen regnes ikke som et fullverdig menneske, og hierarkisk stiller samene etter dyret. Samene har nemlig vandret i ødemarken før Isak kommer, men Isak regnes likevel som den første (se mer i Simpson 1977; Jernsletten 2003; Storfjell 2003; Andersen 2006; Zagar 2009; Bjørkøy 2015).¹ Hun som etter hvert blir Isaks kone, Inger, fremstilles dessuten «flatterende» på rasistisk vis: «[D]et var intet av Lap over hende, hun var ikke liten og vissen men tværtimot makeløs og stor» (Hamsun 1917, b. 1, s. 84).

Laila Stien, en av Norges fremste samtidsnovellister, skriver blant annet om det samiske i sine utgivelser. I tillegg har hun gjendiktet samisk litteratur, studert

1. Det NFR-finansierte prosjektet *Data-Mining The Digital Bookshelf* (representert ved blant andre Ellen Rees, Ståle Dingstad, Frode Helland og Madelen Brovold ved UiO og Lars Johnsen ved NB) arbeider med fremstilling av minoriteter i norsk litteratur.

fagene etnologi, samisk og etnografi, og hun er gift med samiske Mikkel Aslaksen Gaup. Stiens kunnskap om og nærhet til den samiske hverdagen viser seg i hvordan Stiens litteratur særlig skiller seg fra den nevnte eldre norske litteraturen. Mens blant andre Dass, Hansen, Thoresen, Lie, Duun og Hamsun representerer majoritetsbefolkningen og skildrer samene fra et utenfra-og-ned-perspektiv, fremstiller Stien samene tilnærmedesvis fra deres perspektiv.

Stien debuterte med novellesamlingen *Nyveien* i 1979, som på ulike måter skildrer samiske miljøer. Det samiske har også satt spor i Stiens lyrikk, og det er et hovedtema i Stiens roman *Vekselsang* (1997). I denne artikkelen blir oppmerksomheten rettet mot novella «Reisen mot øya» fra *Nyveien*. Denne novella ble relansert i 2012 i samlingen *33 år / 33 noveller*, der den også er plassert først. Samlingen er redigert av forfatter Bjarte Breiteig, som skriver i sitt etterord: «I dette utvalget er det samiske representert ved én enkelt og ganske kort tekst, «Reisen mot øya», som til gjengjeld er novellekunst av et format en ikke ser alt for ofte» (Breiteig 2012, s. 464). Som Breiteig fremhever, skriver Stien ofte om «det norske», gjerne «det *folkelige* norske», eller kanskje snarere «det folkelige *nordnorske*», og novella «Reisen mot øya» kan leses som «et monument over samenes møte med det norske storsamfunnet» (2012, s. 464).

Gjenutgivelsen så vel som plasseringen fremhever hvordan de problemstillingene denne novella reiser, ikke er foreldet. Den er ikke primært et historisk dokument, men en tekst som fortsatt utfordrer litterært, eksistensielt og politisk. I denne artikkelen vil jeg primært konsentrere meg om hvordan Stien tematiserer og fremstiller konfrontasjonen mellom samer og det norske storsamfunnet i «Reisen mot øya».

BÆREKRAFTIG REINDRIFT

Ifølge Stien selv er det ikke tilfeldig at hun først og fremst skriver noveller: «– Det kommer av en erkjennelse av at det er min legning, mitt talent og temperament. Det handler blant annet om å ha en følelse for å kunne beskrive utsnitt som er representative for noe større», sier Laila Stien i et intervju med nrk.no (Espevik 2015). Novella «Reisen mot øya» kan også leses som et bilde på noe større, som en allegori for hvordan samer har blitt og blir overkjørt av (det offisielle) Norge. Eksempelvis kan den leses i lys av den historiske Alta-saken som truet samisk reindrift i Norge på 1960- og -70-tallet (SNL *Alta-saken*). Markeringen av hundreårsjubileet for det samiske stormøtet i Trondheim den 6. februar i 1917, en dato som siden er blitt Samefolkets dag, har, som nevnt, bidratt til å løfte frem flere historier i mediene som minner om at de problemstillinger Stiens novelle

synliggjør, er like aktuelle i dagens samfunn (se for eksempel oppslaget «Samenes Jeanne D’Arc» hos nrk.no; Sveen 2017). I april 2017 kom dessuten en ny reindriftsmelding, der staten krever fullt innsyn i reindriften og individmerking. Regjeringen ønsker en næring med velfungerende verdikjede, der reindriften som kulturbærer blir ivaretatt. Blir reinantallet holdt nede, ser regjeringen for seg at hver rein vil produsere mer kjøtt. Landbruks- og matminister Jon Georg Dale (Frp) fremhever at reintallet nå er nede på et økologisk nivå. Staten vil kontrollere at antall dyr stemmer med beitegrunnet. Reinnæringen har imidlertid ønsket å sikre seg ved å øke flokkstørrelsen, i tilfelle beitet er dårlig eller ulykker fører til at deler av flokken ikke overlever vinteren. Beitegrunnet avhenger av mer enn størrelsen på beitet og antall dyr. Avhengig av klima og andre ytre faktorer vil beitegrunnet være ulikt fra år til år. Reinen lever på utmarksbeite hele året, og de klimatiske variasjonene bestemmer. «Skal det produseres større rein, må den mates, og da blir det husdyr», presiserer forsker Mikkel Nils Sara ved Samisk høgskole i *Klassekampen* den 8. april 2017. Regjeringen vil også oppheve forbudet mot å offentliggjøre hvor mange reinsdyr hver enkelt reineier har. «Du spør ikke andre om hvor mye penger han har i banken», sier reineier Josef Henrik Buljo. Det er heller ingen automatikk i at færre dyr i flokken gir større dyr, fremhever Buljo (Rapp 2017).

Professor Ivar Bjørklund ved Norges arktiske universitet ser reindriftsmeldingen som et ønske om å integrere reindriften i et nasjonalt økonomisk regime. Reindriften er en samisk kulturbærer, basert på samisk sedvane og overført kunnskap. Når staten vil ha detaljkontroll via databrikker, mister reinholderne retten til selvbestemmelse. Sametinget ser dette som et angrep på reindriftskulturen og mener staten mangler innsikt i verdigrunnet og i samisk driftsform. Sametingsråd Mariann Wollmann Magga (Ap) påpeker at næringsutvikling kommer i andre rekke. For samer med reinflokker er økt press på arealene den største trusselen mot en bærekraftig reindrift. Kraftutbygging, kraftledninger, hyttefelt, veier, vindmøller og annen utbygging spiser stadig av reindriftsarealene (Rapp 2017). På den måten truer staten stadig samenes kultur og livsgrunnlag, og denne saken alene viser oss hvordan Stiens novelle kan leses allegorisk.

I det følgende skal vi se hvordan «Reisen mot øya» gir innsikt i de utfordringer og problemer den samiske hverdagen er preget av. Den korte novella på knappe seks sider gir et utdypende innblikk i det staten Norge fortsatt later til å mangle kunnskap om. Novellesjangerens særpreg er av betydning for hvordan Stiens novelle virker. Gjennom analysen vil jeg derfor trekke frem og forholde meg til de sjangertrekk og sjangerbrudd som er relevante.

DET EKSTRAORDINÆRE ORDINÆRE

Dels i fugleperspektiv, dels tett på skildrer «Reisen mot øya» hvordan ei gruppe samer forflytter seg og reinflokken til kysten, der reinen har sommerbeite på ei øy. Tittelen fremhever at det er selve reisen mot øya som er sentral i novella, og novella åpner med informasjonen «[r]eisen mot nord er snart til ende. Målet er øya» (Stien 1979, s. 33). Men både «Reisen *mot* øya» (min utheving) og ordet «snart» fremhever at de fortsatt er underveis, de er ikke fremme ved målet. Den spenningen som bygger seg opp gjennom novella, knytter seg dermed til hvorvidt de vil klare å nå frem. Slik varsler både tittelen og første setning at det kan bli vanskelig å nå målet. Dette blir forsterket av småord som gjennom novella gjør leseren oppmerksom på at situasjonen vil endre seg. I syvende avsnitt står det eksempelvis: «Alt har gått godt hittil» (s. 34). Ordet «hittil» signaliserer at det gjelder bare foreløpig og fungerer dermed som frampek som lader teksten med spenning.

Novellas åpning bryter med sjangerforventningene siden den ikke åpner brått og *in medias res* (jf. Good 1994, s. 163). I stedet innledes novella med tre informerende setninger der fortelleren formidler at en reise snart er avsluttet – de har reist i ni netter og dager. Fortelleren viser og formidler innsikt i hva reinen trenger, at øya kan by på urter og gress og saltholdige vekster som reinen trenger etter lang ferd «fra innlandets snødekte moserabber». Øya er «steinete og steil», men den «skjuler» skatter som reinen trenger for å bygge seg opp til en ny vinter (s. 33). Slik stiller fortelleren på linje med de reisende; fortelleren vet at øya er en ressurskilde. Samtidig er det dermed antydning at det ikke er åpenbart for enhver hvilken skatt øya er. Samene sitter på nødvendig kunnskap. I tillegg vet de å utnytte steder som kanskje ellers ville ligget brakk. Slik fremheves samenes kjennskap og nærhet til naturen. Årstider og naturens ressurser bestemmer hvor samene skal oppholde seg. Slik lever de i takt med naturen.

I Stiens novelle blir det ikke oppgitt hvilket land samene oppholder seg i. Vi får kun vite at de reiser mot havet i nord, på vei mot «Sommerlandet» (s. 34). Uten spesifikk stedsreferanse er novella allmenngyldig for alle samer som driver med reindrift. Urfolket samer har sine tradisjonelle bosettingsområder i Norge, Sve- rige, Finland og Russland, og det landområdet de tradisjonelt bebor, kalles Sápmi (SNL *samer*).² Siden novella er skrevet av en norsk forfatter, velger jeg å anta at handlingen utspiller seg nord i Norge. Denne antagelsen kan styrkes av at skipet de etter hvert møter, bærer norsk flagg. Det er heller ikke angitt noen tidsreferanse

2. Bare Russland har offisielt registrert hvem som har samisk identitet og bakgrunn. Derfor vet ingen nøyaktig hvor mange samer det finnes eller hvordan den samiske befolkningen er bosatt (SNL *samer*).

i novella, men det er vårvinter, og vi vet at «Reisen mot øya» ble publisert i 1979. De kjører dessuten scootere, noe som fremhever at handlingen foregår i nyere tid.

Stien gir oss innblikk i deler av den tradisjonelle reindriften. Tamreindriften, som ble en hovednæring for enkelte samer mot slutten av 1500-tallet (Lindkjølen 1991, s. 14), bidro til at samer som hadde reindrift som hovednæring, gikk fra å være såkalte halvnomader til å bli helnomader. Man vandrer mellom sommerbeitet ute ved kysten og vinterbeitet inne på fjellviddene. Særlig insektene i innlandet gjør det nødvendig å trekke ut til kysten om sommeren. Samtidig vil reinen helst komme tilbake til de samme paringsplassene og kalvingsplassene fra år til år (SNL *samer*; Lindkjølen 1991; Rapp 2017).³ Novella «Reisen mot øya» fremstiller følgelig det vante og rutinemessige fremfor det ekstraordinære, noe vi kan anse som et sjangerbrudd, siden novella ofte handler om noe utenom det vanlige, nærmere bestemt om noe som har et element av *nyhet* over seg, enten det gjelder plottet eller settingen eller begge deler. Man kan imidlertid påstå at den tragiske slutten er ekstraordinær, og slik sett novelletypisk (jf. Good 1994, s. 161). Men novella avslører at dette «har hendt før. Flere ganger» (s. 34). Følgelig er også det katastrofale en del av det de er vant til å måtte takle.

MENNESKER

Ei novelle handler gjerne om få personer (jf. Beyer 1966, s. 6; Matthews 1994, s. 73). Men i Stiens novelle møter vi ei gruppe med mennesker, både barn og voksne, og en dyreflokk. Vi får vite at de er mange (s. 35). Men de danner en enhet som sammen forsøker å nå samme mål. Ut fra enkelte opplysninger, som at de forflytter seg fra innlandet til kysten med reinflokken sin, forstår vi at det må være samer som reiser. De blir imidlertid aldri omtalt som samer, det står enten «menneskene» eller «gjeterne» eller «fjellfolket». I likhet med dyrene danner de en gruppe, et fel-

3. Tradisjonelt står fiske, jakt, fangst, sinking, håndverk og reindrift sentralt i samisk tradisjon, og tidligere delte man inn samefolket i fire hovedgrupper etter levemåte og bosetning: Sjosamer, selve- og innsjosamer, skogssamer og fjellsamer. Men i dag er det samiske samfunnet like sammensatt og differensiert som ethvert annet moderne samfunn. Deler av den samiske befolkningen opprettholder likevel de tradisjonelle næringsformene, og i samepolitikken er man opptatt av å videreføre tradisjonelle samiske næringer i det moderne samfunnet. Ifølge Hans Lindkjølen ble reindriften en hovednæring for enkelte samer først mot slutten av 1500-tallet, og per 1990 var det bare 5–10 % av samefolket som lever av å holde tamrein (Lindkjølen 1991, s. 14). Per 2017 sysselsetter samisk reindrift om lag 3000 personer og utgjør ca. 1000 årsverk. Samisk reindrift drives fra Sør-Varanger i nord og øst til Elgå i Hedmark i sør, og det er totalt rundt 200 000 tamrein i Norge. 140 000 av dem er i Finnmark. Reindriften mottar statlige subsidier på ca. 110 millioner årlig, på lik linje med annet landbruk (Rapp 2017).

lesskap. Men husfaren blir omtalt for seg i partier, og han blir slik fremstilt som en parallell til lederreinen. Han går på ski, foran eller bak, avhengig av hva de andre menneskene og dyrene trenger av støtte for å streve seg fremover i løs, tung, bløt snø: «Innimellom har trøttheten overmannet lemmene og gjort stavtakene anstrengt hakkende og ganglaget noe stivt, stabbende.⁴ Men han er seig, og han vet det. Presser seg akkurat det han vet han er god for» (s. 34). Både lederreinen og husfaren vokter årvåkent over sine. Alle må med, alle er viktige.

I sitt etterord til samleutgaven *33 år / 33 noveller* (2012) argumenterer Bjarte Breiteig for at Stien «formidler dyp forståelse for samenes kultur» på grunn av sine korthugde setninger som fremstår som «selvtilstrekkelige» (Breiteig 2012, s. 464). Det følgende utdraget med korte setninger og et setningsemne kan belegge Breiteigs påstand: «Dyrene er så feite, blanke og frodige. Simlene drektige. De skal kalve på øya, helst ikke før» (s. 34). Med så få ord får fortelleren formidlet hva som står på spill, hva de kan miste, hvorfor de bør nå frem fort. Stilen med både korte og ufullstendige setninger reflekterer dessuten innholdet; historiens spenning blir fremstilt med språklig intensitet; man har ikke tid til lange utbroderinger, man haster videre for å rekke frem til «den halvtimen vannvirvlene hviler» (s. 34). Slik overføres samenes hastverk på leseren. Det selvtilstrekkelige, innsiktsfulle og respektfulle som Breiteig trekker frem, viser seg også i det at samene aldri omtales som samer. Det er uvesentlig informasjon. De er mennesker.

ÅPNINGEN I LYS AV SLUTTEN

Ifølge novelleteoretiker Graham Good er det karakteristisk for novella at slutten varsles i åpningen: «The novella is a closed form whose end is latent in its beginning: there is usually some initial indication *that* the end is known, and this enhances the narrative art of holding in suspense *what* it is» (Good 1994, s. 163). Ved første lesning kjenner man jo ikke novellas slutt, men vanskelige forhold fremhever hvordan reisen innebærer risiko. De har ventet lenge på tøvær og frost og skare. «Men vårvinteren forble kald, tørr og vakker, og snøen lå djup og ga etter for den minste vekt» (s. 33). Det må være helt nødvendig å reise, siden de likevel velger å gjennomføre. Det været og føret de håpet på, kom ikke. I stedet fikk de dyp snø som de synker ned i, som sliter dem ut. Åpningen er slik ladet med informasjon som varsler at de stiller svakt overfor de utfordringer de vil kunne møte på. Leser vi åpningen i lys av slutten, danner den dype snøen de synker ned i, en

4. I samleutgaven fra 2012 er deler av setningen kortet ned, fra «hakkende og ganglaget noe stivt, stabbende» (1979, 34) til «hakkende, ganglaget stivt» (2012, 10).

parallell til de vanskelige forhold de får i avslutningen. De synker ned i snøen, slik flere av dem senere skal synke ned i vannmassene.

DET UHØRTE OG DET UNDERLIGGJØRENDE

Handlingen i noveller er ofte enkel og enhetlig, «enstrengt», og siktet inn mot et vendepunkt som samtidig danner novellens avslutning (jf. Matthews 1994, s. 73). Det er også tilfelle i Stiens novelle, der det er en enkelt reise som fremstilles, og der det bygges opp mot et klimaks som inntreffer idet samene ser et stort skip som uventet dukker opp i havet. De befinner seg i siste fase av reisen til sommerbeitet. De er straks ved målet, men mer sårbare enn ellers, siden siste del av reisen innebærer at et åpent sund må krysses svømmende. Ifølge den tyske forfatteren Johann Wolfgang von Goethe fremstiller novella gjerne en uhørt eller uventet begivenhet som driver handlingen framover (Eckermann [1836] 1956, s. 275). Selve reisen, strevet med å nå øya og sommerbeitet, er først det som holder handlingen i gang. Det at et stort skip kommer inn i sundet og kjører på uten å vise noen form for hensyn for de myke svømmerne i sjøen, er denne novellas usedvanlige og uhørte begivenhet. Skipet får dermed en katalyserende funksjon; det er skipet som utløser et vendepunkt, som endevender situasjonen.

Det uhørte kan knyttes til det at novella gjerne forteller noe nytt, noe betydningen av betegnelsen *novella* jo fremhever (av it. *novella* 'nyhet'). Ifølge Good forteller novella som regel en historie man ikke har hørt tidligere, den handler ofte om noe utenom det vanlige, men noe som likevel holdes innenfor grensene for hva som er mulig (Good 1994, s. 161). For denne novella kan vi innvende at den uhørte hendelsen som avslutter novella, ikke representerer noe nytt eller helt uvanlig for menneskene og dyra. Men det er en stor, i betydningen 'viktig', nyhet novella formidler. Denne reiseskildringen representerer muligens bare noe nytt for de som ikke kjenner til den samiske hverdagen og deres utfordringer, bevegelser, rutiner. Slik stiller uopplyste lesere på linje med de som er på og fører skipet, dersom vi kan anta at de er uvitende om hvem som befinner seg i sjøen. Derfor har Stiens novelle en gylden mulighet til å utfordre og utvide leserens forståelseshorison, til å gi innsikt og skape erkjennelser i leseren som kan bidra til å styrke et demokratisk samfunn, slik eksempelvis den amerikanske filosofen Martha Nussbaum argumenterer for at skjønnlitteratur har en særegen evne til å gjøre. Stiens novelle problematiserer uvitenhet og kan dermed «be a bridge both to a vision of justice and to the social enactment of that vision» (Nussbaum 1995, s. 12). Slik kan denne novella ses som del av et demokratisk prosjekt, ved å gi stemme til de som er stemmeløse, de som blir overkjørt i både konkret og overført betydning:

«The poet in effect becomes the voice of silenced people, sending their speech out of himself as a kind of light for the democracy» (Nussbaum [1997] 2003, s. 96).

Som Clare Hanson fremhever, er novella i en mellomposisjon mellom poesien og romanen: «The short story is a form which mediates between the lyric poem and the novel» (Hanson 1985, s. 9). Også den amerikanske novelleforskeren Charles E. May (2004) anser novella som en essensiell form som ligger nærmere lyrikken enn romanen. «From its beginning as a separately recognized literary form, the short story has always been more closely associated with lyric poetry than with its overgrown narrative neighbor, the novel» (May 1994, s. 214.) I Stiens novelle viser dette seg særlig i det konsentrerte språket, den intensiverte stilen, men også i novellas begrensning når det gjelder plotfremstilling, idet den fremstiller et begrenset tidsrom. Stien bygger lag på lag, novella fremstiller slik et utsnitt som representerer noe større. Gjennom konsentrasjon og kompresjon setter novella all kraft inn på ett punkt (jf. May 1994, s. 139; Good 1994, s. 162). Slik blir prosaens linearitet stadig utfordret av poesiens spatialitet (jf. May 1994, s. 214). Konsentrasjon, fortetning og kompresjon skyver den episke novella mot det lyriske. Fortellehastigheten synker ettersom historiens spenning tilar, og beskrivelser og informasjon som tydeliggjør hvor utmattende og spenningsfylt reisen er, bidrar til å utvide og prioritere novelletekstens romlige dimensjon tilsvarende. Den avsluttende, skjebnesvangre scenen utgjør dermed en halvdel av novella (s. 35–[38]) og løftes frem som novellas hoveddel, mens første halvdel danner en bakgrunn som setter oss inn i situasjonen.

May fremhever at den samtidslitterære novella i amerikansk litteratur står i gjeld til og har mye til felles med den tsjekovske novella (May 1994, s. 216). Dette gjelder også for en stor andel av våre norske samtidsnovellister. Ifølge May var det Anton Tsjekov som frigjorde novella fra både den realistiske romanformen og det billedlige, moralske exemplumet – i norsk litteratur representert ved eksempelvis «Faderen» (1859) av Bjørnstjerne Bjørnson. Med Tsjekov fikk novella ny respekt: «With Chekhov, the short story took on a new respectability and began to be seen as the most appropriate narrative form to reflect the modern temperament» (May 1994, s. 216). Med henvisning til Ernst Cassirer løfter May frem at ethvert inntrykk som kan berøre og ryste, kan påvirke leseren religiøst, åndelig, emosjonelt. Kunst, i dette tilfellet skjønnlitteratur, får oss til å se det kjente som noe ukjent, eller som noe nytt. For noen lesere vil samenes forflytning representere det vante, for andre lesere vil skipet være det man er mest vant til å se, uten at man kanskje noen gang har tenkt på at skipet kan føre til at reinsdyr på vei til sommerbeitet kan hindres og drukne. Slik har denne novella en underliggende, og forhåpentlig oppvekkende, effekt.

SLUTTEN

Turen har vært hard: «Nettene har vært lange og strevsomme. [...] Nå er ni netter og dager gått. Det hardpakkede, gnistrende skareføret kom aldri. De har strevd seg framover i løs, tung snø, ført en innbitt kamp mot denne hvite, bløte, uangripelige materien. Scooterne og de fullastede sledene har tidvis ikke vært til å rikke» (s. 33). Dyrene er urolige, instinktet vil drive dem mot nord, så gjeterne har teltet ved flokken, «holdt alle sanser åpne». «Uroen for hva som kunne være i gjære, drev dem stadig ut i teltåpningen med kikkerten. Spredningen i flokken varslet snart oppbrudd» (s. 33). Man ventet på rett avreisetid. Dro de for tidlig, kunne det få dramatiske følger.

Den informasjon som lar leseren forstå hvor sårbare de er, hvor slitne de er, varsler og understreker at det helt til det siste kan gå galt. Samtidig er novella ladet med optimisme og håp, for de stiller sterkere i år, de ser at det kan la seg gjøre: «I år ser de lyst på alt. [...] Menneskene er ikke redde for svømminga i år. Kjenner bare kriblende spenning – ingen angst. [...] Det er høytid over dem som står igjen i fjæra og følger med» (s. 34–35). Man rekker å bli forført av lyse utsikter. Det kan gå bra. Det gjelder å rekke over det åpne sundet og over til øya mens det er strømsomme. «Ved tretida til natta vil det være mulig å svømme dyrene over» (s. 34).

Så kommer skipet. Det utløser en strømvirvel. Det blir menneskeskapte vannvirvler som rammer dem, ikke naturens vannvirvler. Den lange reisen og den dype snøen har slitt ut dyrene, slik at de ikke har kraft nok når vannvirvlene slår til. Det tragiske forsterkes av at dette «har hendt før. Flere ganger. Siste gang i fjor. [...] Førti dyr druknet. De vil aldri glemme det» (s. 34). De så ut til å kunne klare det denne gangen. Men store deler av livsgrunnlaget deres går tapt. Igjen. Mens skipet seiler videre uten tegn til at de enser hvilket drama de har forårsaket.

Noveller slutter gjerne åpent og overraskende (Good 1994, s. 163). Men lest i lys av den ansenthet og uro som i stor grad preger de reisende, er ikke den tragiske slutten overraskende. Novelleteksten er gjennomgående ladet av redselen for at de ikke skal nå frem med dyrene. I tillegg tilspisses spenningen av at dyrene trenger å nå frem innen de skal kalve. Slutten er heller ikke entydig åpen siden det man frykter, skjer. Dyr går tapt i havet. Men ikke alle trekkes under, de sterkeste *kan* klare seg. Hvorvidt noen klarer seg, forblir imidlertid åpent. Det forblir dessuten uvisst hvorvidt skipets folk ser eller ikke, noe novellas siste setning fremhever: «De ror, og dirrende av sorg og raseri hytter de med nevene etter det blå skroget som fjerner seg, men de vet ikke om noen ser det» (s. 38). Det blir ikke opplyst om noen form for respons fra skipet.

Det hverdagslige blir, som nevnt, ofte fremstilt i lys av det ekstraordinære i noveller (jf. Good 1994, s. 161). Flyttingen til annet beite er ikke en hverdagslig

handling, men det er en kjent situasjon, en handling de foretar seg regelmessig hvert år. Reisen representerer således det vante mens skipet representerer det ekstraordinære innslaget i Stiens novelle. Breiteig mener tablået med de små menneskene i robåten mot det veldige skipet som uventet kommer inn sundet, minner om 1700- og 1800-tallets stort anlagte malerier av sjøslag og skipsforlis. Breiteig leser altså skipet som et «monument over samenes møte med det norske storsamfunnet» (Breiteig 2012, s. 464). Skipet med sitt norske flagg blir et symbol på det norske. De opplever seg selv dessuten ikke som en del av det samfunnet de kaller «Sommerlandet»: De føler vemod over å ha reist fra «[v]iddene de er så fortrolige med. [...] Øya er mer fremmed. Folket der er ikke deres. Bare noen ganske få slektninger har de der. Sommerlandet er ikke hjemlandet. Ikke helt» (s. 34). Den dramatiske slutten er viktig fordi den synliggjør konfrontasjonen mellom to avvikende kulturer. Manglende kunnskap, kommunikasjon og kontakt får alvorlige konsekvenser. Men kun for minoriteten.

NOVELLAS ETIKK

Ifølge Charles E. May er novellas korthet essensiell for den type erfaring og virkelighet som novella er bærer av: «The short story is short precisely because of the kind of experience or reality embodied in it. And the kind of experience we find in the short story reflects a mode of knowing which differs essentially from the mode of knowing we find in the novel» (May 1994, s. 132–133). Mays hypotese er at lengre fiksjonstekster, i kraft av sin lengde, krever både et emne og et sett av kunstneriske konvensjoner som primært gir forrang til erfaring som er konseptuelt skapt og vurdert; mens korte fiksjonstekster krever et emne og et sett av kunstneriske konvensjoner som gir forrang til en opplevelse som er direkte og følelsesmessig opprettet. En lengre fiksjonstekst

demands both a subject matter and a set of artistic conventions that primarily derive from and in turn establish the primacy of ‘experience’ conceptually created and considered; whereas short fiction, by its very length, demands both a subject matter and a set of artistic conventions that derive from and establish the primacy of ‘an experience’ directly and emotionally created and encountered (May 1994, s. 133).

May påstår dessuten at novella er «the most adequate form to confront us with reality as we perceive it in our most profound moments» (May 1994, s. 142).

Jakob Lothe stiller på linje med May når han i boka *Etikk i litteratur og film* (2016) løfter frem novella som særlig godt egnet til å stille etiske spørsmål: «Endå tydelegare enn romanen fokuserer novella gjennom si kompakte form på sjølv spørsmåla snarare enn konteksten til dei eller konsekvensane av dei. Spørsmåla blir gjerne stilte, meir eller mindre eksplisitt, i ein bestemt situasjon som forfattaren raskt fører personane og lesaren inn i» (Lothe 2016, s. 134). Novella «Reisen mot øya» teller knappe seks sider i gjenutgivelsen fra 2012. Til tross for kortheten, makter Stien med få ord å fremstille stor innsikt i de problemstillinger som er av stor betydning for ikke bare samenes hverdag, men for selve livet. Kortheten kontrasterer viktigheten, dersom man tenker at det viktige tar og får stor plass. Samtidig reflekterer kortheten den usynligheten og den lille plassen de store samiske hendelsene har fått i (det offisielle) Norges historie. Novellas historie kan leses som representant for flere kjernesener i samisk historie, og det etiske trykket inntrerfer og intensiveres idet skipet kjører inn i sundet.

Det mest essensielle etiske aspektet ved Stiens novelle er hvordan den yter motstand mot rasisme og diskriminering så vel som mot passivitet og uvitenhet som får alvorlige konsekvenser. Novella aktiverer etiske aspekter som ifølge novella berører samenes hverdagsliv gjentagende ganger, og gjerne hvert år, for dette «har hendt før» (s. 34). Den ringen av dyr som «svømmer i en stor, uryddig ring» som snevrer seg sammen er «et mønster de har sett før. Et uhyggelig mønster. [...] Dette kjenner de» (s. 38). Betegnende nok skildrer novella en hendelse som ikke berører hverdagen til flertallet av Norges befolkning, til tross for at forflytningen gjentas hvert år på de samme stedene. Slik kan Stiens novelle konfrontere mange av oss med vår uvitenhet og vår manglende innsikt i samenes levesett og utsatthet, og slik stiller de fleste av oss på linje med skipet som kjører på, som fortsetter med sin kjøreplan. Skipet blir en synekdoke for flertallet av Norges befolkning, for majoriteten av det norske storsamfunnet. Novella kan dermed leses som en fortelling om hvordan minoriteter blir overkjørt, ikke bare direkte, men også indirekte. Novellas historie kortslutter ikke om man kun leser den konkret. Men om man leser «Reisen mot øya» uten henblikk på en allegorisk mening, mister leseren vesentlige sider ved teksten. Som Karin Gundersen fremhever, blir allegorien en inngang til «litteraturens rom» (1999, 10–12), til de mange lagene som det lille utsnittet fremstiller.

En skjønnlitterær tekst kan leses på flere måter. Men leser vi Stiens novelle med vekt på den etiske dimensjonen og samenes utsatthet, blir novella nærere knyttet til lignende historiske hendelser; den får en universell appell gjennom det etiske. Ved å unngå dokumentariske detaljer og historiske referanser, ved å kalle dem mennesker og gjeterer, bidrar Stien til å ikke innsnevre, for som Lothe presiserer,

kan historisk kontekstualisering «vere problematisk innsnevrande» (Lothe 2016, s. 137). På dette punktet skiller Stiens novelle seg eksempelvis fra Hanne Ørstaviks roman *Presten* (2004), der Ørstavik skriver inn den historiske hendelsen Kautokeino-opprøret i 1852. «Reisen mot øya» kan derimot leses som et bilde på utallige historiske hendelser.

ASSIMILERENDE RASISME

Så vidt de litterære karakterene og leseren vet, legger ingen på skipet engang merke til hvilken dramatikkk deres ankomst fører til, og det til tross for at «losene som går med båtene her gjennom sundet er lokalkjente folk, folk som ville forstå, vite hva som var i ferd med å skje, burde vite, burde forstå. Reagere» (s. 36). Det store skipet kjører frem, uten blick for menneskene i den lille båten og reinen som svømmer, kjemper, drukner. Denne hendelsen kan leses som et bilde på hvordan samene gjennom historien har vært og fortsatt er usynlige for andre nordmenn, hvordan samene er blitt utsatt for store hendelser som man ikke har fått med seg eller knapt har brydd seg om.

Fornorsking av samer og kvener var målet med den minoritetspolitikken den norske staten førte i nord, og da særlig i Finnmark og Nord-Troms, fra 1850- til 1950-tallet. Hovedlinjene i fornorskingen ble utformet i perioden 1880–1900, og deretter gjort virksomme frem mot midten av 1900-tallet. «Styresmaktene ønska at dei etniske minoritetane skulle smelte umerkeleg saman med det norske samfunnet» (Zachariassen 2016). Fornorskingspolitikken gjorde seg først særlig gjeldende i språkopplæringa i skolen, men den gjennomsyret etter hvert flere sider av samfunnslivet: Fornorskingspolitikken hadde dermed innvirkning på alle beboere i Finnmark, ikke bare samer og kvener, og i kraft av styrke, omfang og varighet kan den «karakteriserast som eit territorielt avgrensa nasjonsbyggingsprosjekt» (Zachariassen 2016). Før 1850 vekslet den offisielle minoritetspolitikken mellom såkalt *akkulturasjon*, det å være imøtekommende når det gjaldt bevaring av de etniske minoritetenes språk og kultur, og raskest mulig assimilering av samene inn i det norske samfunnet. Særlig fra 1870 var det assimileringstrategien, altså fornorskingslinja, som vant frem. Fornorskingspolitikken var fundert i utdanningspolitiske ambisjoner, samtidens dannelses- og nasjonsbyggingsideologi og ønsket om å sikre grensene i nordøst sterkere. Man fryktet eksempelvis finsk nasjonalisme og ideer om et Stor-Finland («den finske fare»), og kvener som bosatte seg på tvers av grenser var en del av det man anså som et trusselbilde. Man strebet derfor etter å øke det norske nærværet i de nordøstlige grensestrøkene; bosettings- og bureisingstiltak samt strategisk veitbygging mellom etnisk norske

bygder ble iverksatt. I 1902 ble det vedtatt lov for salg av jord i Finnmark: Kjøperen måtte ha norsk statsborgerskap og beherske norsk som dagligspråk. Sosialdarwinistiske og rasebiologiske tanker gjorde seg også gjeldende som et forsvar for og en begrunnelse for fornorskingspolitikken. Man mente at man hjalp samer og kvener ved å få dem til å gi slipp på de kulturelle trekk (f.eks. språk, religion, klesstil) som signaliserte hvilken minoritet de tilhørte. Etter andre verdenskrig ble ikke fornorskingspolitikken ført videre av de statlige styresmaktene, og 1950- og 1960-tallet ble en overgangstid mellom fornorskingspolitikken og de reformene som kom i norsk samepolitikk utover 1960- og 1970-tallet. Men i praksis levde fornorskingspolitikken intensjoner, virkemidler og virkninger videre både i skolen og på andre samfunnsområder gjennom flere tiår (Zachariassen 2016).

Den undertrykkende fornorskingspolitikken danner en forsterkende bakgrunn som hendelsene i «Reisen mot øya» kan leses i lys av. Den uhorste hendelsen som avslutter novella, kan dessuten tolkes på linje med det poenget Vigdis Hjorth løfter frem når hun gjengir budskapet til et performancekunststunt i sin roman *Arv og miljø*: «They could not stand me for what they had done to me» (se Hjorth 2016, s. 114–115, 117). De handlinger staten har vært og er ansvarlig for, vil alltid henge ved og prege statens relasjon til Samefolket. Siden alt foregår tilsynelatende tilfeldig i Stiens novelle, fremstilles den dramatiske slutthendelsen som et hverdagsfenomen, som en form for (passiv) hverdagsrasisme. Slik fremstiller novella statens uvitenhet om samers kultur, rutiner og hverdag. Samtidig tydeliggjør den hvordan skyldfølelse kan få mennesket til å unngå det skyldfremkallende subjekt; at det er én måte å håndtere skyld på. Ifølge den amerikanske forfatteren Shelby Steele kan skyld være «a civilizing emotion» (1990, s. 502), med mindre man er mest opptatt av å bevise egen uskyld. Når man derimot velger å ignorere det som kan fremkalle skyld, hindrer det etableringen av strukturer som kan skape og opprettholde rettferdighet (jf. Steele 1990, s. 503; Oxfeldt 2016; jf. også Bakken og Oxfeldts innledning). Skam og skyld kan lett blandes sammen og feiltolkes. Både skam og skyld kan manifestere seg som følelser. Men skyld er samtidig et juridisk, etisk og rettslig begrep (jf. Farstad 2016, 28). Vi kan være skyldige uten å kjenne skyldfølelse, og vi kan føle skyld uten at vi er skyldige, fremhever Marie Farstad i boka *Skam. Eksistens, relasjon, profesjon* (2016), der hun også påpeker: «Å være skyldig uten å kjenne skyldfølelse skaper trøbbel for omgivelsene våre og kan bidra til å skamme andre» (Farstad 2016, 28). Stiens novelle illustrerer nettopp dette poenget. Ved å avsløre forhold som kan yte motstand, kan skjønnlitteratur sette «etablerte narrative emosjoner i bevegelse» og slik aktivere opprør og sosialt engasjement (jf. Andersen 2016, s. 31).

KONKLUSJON

«Reisen mot øya» kan leses som en motfortelling som formidler de stemmeløses fortelling. Stiens novelle forteller deler av Norges historie fra et minoritetsstandpunkt, og i tråd med Homi K. Bhabhas poeng i artikkelen «DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation» (1994) supplerer, korrigerer og utfordrer Stiens novelle de større og ikke-problematiserende fortellingene om hva nasjonen Norge var og er (jf. Bhabha 1994, s. 157). Stien synliggjør minoriteten Samefolket, hun gir dem en stemme som kan destabilisere tilvart tro på at staten Norge ikke diskriminerer. Samene og reinen er sjanseløse mot det store skipets hegemoni. Novella fremstiller dermed institusjonell og strukturell rasisme så vel som det man kan anse som naiv hverdagsrasisme.

LITTERATUR

PRIMÆRLITTERATUR

Stien, L. (1979). «Reisen mot øya», s. 33–38 i *Nyveien*. Oslo: Nordnorsk Forfatterlag / Tiden Norsk Forlag

SEKUNDÆRLITTERATUR

- Andersen, P.T. (2006). *Identitetens geografi. Steder i litteraturen fra Hamsun til Naipaul*. Oslo: Universitetsforlaget
- Andersen, P.T. (2016). *Følelse og fortelling. Studier i affektiv narratologi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Appiah, K. A. (2005). *The Ethics of Identity*. New Jersey: Princeton University Press
- Beyer, E. (1966). «Forord» til *Perler i prosa*. Norske noveller valgt og presentert av Edvard Beyer. Oslo: Den norske bokklubben
- Bhabha, H.K. (1994). «DissemiNation: Time, Narrative and the Margins of the Modern Nation», in *The Location of Culture*. London: Routledge
- Bjørkøy, A.M.B. (2015). «Markens Grøde før og nå», s. 111–136 i *Norsk litterær årbok 2015*. Oslo: Det Norske Samlaget
- Breiteig, B. (2012). «Bakenfor stemmen. Om Laila Stiens noveller», s. 459–472 i Laila Stien: *33 år / 33 noveller*. Utvalg ved Bjarte Breiteig. Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Eckermann, J.P. ([1836] 1956). *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, 1823–1832*. Berlin: Aufbau Verlag
- Espevik, T. (2015). «Laila Stien har skrevet årets beste novelle». <https://www.nrk.no/kultur/bok/laila-stien-har-skrevet-arets-beste-novelle-1.12703049>, publisert 14.12.2015, sitert 7.4.2017

- Farstad, M. (2016). *Skam. Eksistens, relasjon, profesjon*. Oslo: Cappelen Damm
- Hamsun, K. (1917). *Markens Grøde*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. 2 bind
- Hanson, C. (1985). *Short Stories and Short Fictions, 1880–1980*. London: MacMillan
- Hjorth, V. (2016). *Arv og miljø*. Oslo: Cappelen Damm
- Good, G. (1994). «Notes on the Novella», s. 147–164 i *May, C.E. (red.): The New Short Story Theories*. Ohio: Ohio University Press
- Gundersen, K. (1999). *Allegorier. Innganger til litteraturens rom*. Oslo: Aschehoug
- Jernsletten, K. (2003). «Det samiske i *Markens grøde*. Erfaringer formidlet og fornektet i teksten» i *Norlit* nr. 12, 41–57.
- Larsen, D.R., C.-G. Larsson og N.J. Porsanger. (2017). «Stortinget vil granske uretten mot samer og kvener: Et dypt spørsmål for Norge». https://www.nrk.no/sapmi/stortinget-vil-granske-uretten-mot-samer-og-kvener_-_et-dypt-sporsmal-for-norge-1.13568636, publisert 20.06.2017, lest 21.06.2017
- Lie, J. (1872). «Finneblod», i *Fortællinger og Skildringer fra Norge*. København: Gyldendalske Boghandels Forlag
- Lindkjølen, H. (1991). *Samer i Norden*. Oslo: Tyri Norsk Forlag. Lest utgaven i bokhylla.no: <http://www.nb.no/nbsok/nb/ef8b8f60eb191e734c832fb304c80c4b?index=1#0>
- Lothe, J. (2016). *Etikk i litteratur og film*. Oslo: Pax Forlag
- Matthews, B. (1994). «The Philosophy of the Short Story», s. 73–80 i *May, C.E. (red.): The New Short Story Theories*. Ohio: Ohio University Press
- May, C.E. (1994). «The Nature of Knowledge in Short Fiction», s. 131–143 i *May, C.E. (red.): The New Short Story Theories*. Ohio: Ohio University Press
- May, C.E. (1994). «Chekhov and the Modern Short Story», s. 199–217 i *May, C.E. (red.): The New Short Story Theories*. Ohio: Ohio University Press
- Nussbaum, M.C. (1995). *Poetic Justice. The Literary Imagination and Public Life*. Boston: Beacon Press.
- Nussbaum, M.C. [1997] (2003). «The Narrative Imagination», s. 85–112 i *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press
- Oxfeldt, E. (2016). «Innledning», i *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier*. Oslo: Universitetsforlaget. DOI: 10.18261/9788215028095-2016-01
- Rapp, O.M. (2017). «Vil ha rein kontroll», *Klassekampen* 8.4.2017, s. 12
- Simpson, A. (1977). «Hamsun's Anti-Semitism» i *Edda*, s. 273–293. SNL. <https://snl.no/samer>, lest 30.11.2016
- SNL. <https://snl.no/Alta-saken>, lest 03.02.2017
- Steele, S. (1990). «White Guilt», *The American Scholar* 59, s. 497–506.
- Storfjell, T. (2003). «Samene i Markens grøde – kartlegging av en (umulig) idyll» i K. Arntzen og H.H. Wærp (red.): *Hamsun i Tromsø III*
- Sveen, K.B. (2017). «Samenes Jeanne D'Arc». <https://www.nrk.no/kultur/xl/et-liv-i-kamp-for-samefolkets-rettigheter-1.13351401>, lest 6.2.2017
- Svendsen, L.F.H. [2001] (2013). *Ondskapens filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Thoresen, M. (1884). *Billeder fra Midnatsolens Land*. Del 1. <http://www.bokselskap.no/boker/midnatsolen/innledning>, lest 30.11.2016 København: Gyldendalske Boghandels Forlag

- Zachariassen, K. (2016). «Fornorskingspolitikken overfor samar og kvenar». Norghistorie.no: <http://www.norghistorie.no/industrialisering-og-demokrati/artikler/1554-fornorskingspolitikken-overfor-samar-og-kvenar.html>
- Zagar, M. (2009). *Knut Hamsun. The Dark Side of Literary Brilliance*. Seattle & London: University of Washington Press